

върху външната абсидна стена, както и Богородица от „Благовещението“ вътре в храма. Днес тези фрагменти са почти нечетливи и това ни заставя да се доверим на Бабикова.

*

Тук е редно да разгледаме стенописите на няколко паметника, датирани, според нас неправилно, в XIV в.

Първият от тези паметници е църквата „Св. Тодор“ край с. Бобошево, Кюстендилско²⁴⁴. През 1964 г. Д. Панайотова публикува стенописите от втория слой на църквата, единствените добре различни днес, като ги датира от XIV в.²⁴⁵ В иконографско отношение те наистина следват отблизо образци от тази епоха, но по отношение на стила не могат да намерят своето място сред художествената продукция на Второто българско царство или на балканската живопис от това време. Фигурите в сцените имат несъразмерно големи глави и широки уста, слаби, дребни, непропорционални тела, рисувани, както и лицата, със свободни и неособено умело положени мазки. Равновесието в композициите също е нарушено, както и колоритната хармония, при която е много характерно едно „бутилковозелено“, което не се среща в паметниците ни от XIV в. В абсидната част освен образа на св. Йоан Милостиви е и този на св. Кирил Философ, което позволява да предположим, че долният слой е бил наистина от втората или третата четвърт на XIV в. (ср. Станичене и Беренде), но и на св. Сава в свещенически одежди, т. е. Сава Сръбски, който не е засвидетелстван в нито един наш паметник от XIV в. Като се прибави и елементарният природен и особено архитектурен пейзаж, можем да бъдем сигурни, че вторият стенописен слой е от по-късно време. Сръбският колега Г. Суботич смята, че този слой в църквата „Св. Тодор“ е рисувал от майстора, работил през 1505 г. в „Св. Никола tou Magalieu“ в Костур²⁴⁶. Там ще намерим характерната деформация на лицата от „Св. Тодор“. Нека си спомним, че живописата от XVI в. на Балканите се характеризира със съзнателно до подражание връщане към иконографията и ред други особености на живописата от XIV в. в стремежа да бъдат съхранени изконните християнски образци. Но зографът от началото на XVI в. не е притежавал (поне този, рисувал евангелските сцени) уменията на своя предшественик отпреди два века. Смесените гръцки и български надписи с доста елементарен правопис също подкрепят късната дата, като показват голяма езикова близост с надписите към стенописите от 1476 г. в Драгалевския манастир²⁴⁷.

Друг паметник, чиято датировка според нас е твърде ранна, са стенописите, открити при разкопките на църквата „Св. Илия“ при крепостта Урвич, Софийско, публикувани от Н. Овчаров²⁴⁸. Авторът отбелязва, че стенописите са в два слоя, като от първия на място е намерена само долната част от фигура във военни дрехи до вратата на притвора, вероятно фигурата на архангел Михаил. Останалите фрагменти, които Овчаров датира от „началото на 70-те години на XIV в.“, са намерени в насипа предимно до южната стена на църквата, като повечето са части от сцени, илюстриращи евангелския цикъл в горните регистри на църковните стени. Публикувани са образите на две светици, допрели лица (от „Срещата на Мария и Елисавета“ или „Разпятието“), на светица с мафорий, на възрастен светец, по всяка вероятност апостол Петър, на мъченик с кръст в ръка и фрагменти от няколко голобради лица на млади светци или на участници в сцените. (Няколко фрагмента днес се пазят в НИМ – София.) Наистина пропорциите на лицата, късите прави носове, „бегливият“ овал около брадичката и някои други особености носят спомена от палеологовските образци и това е подвело младия автор за ранното им датироване. Но твърдите линии не само на контура, но и на гънките, обърнатите навън малки устни и плътните тъмни, преливащи от кафяво към зелено сенки, особено тези около носа и устата, са безспорен белег за по-късна дата на стенописните фрагменти, а именно късния XVI, ако не и началото на XVII в. Към същото време води и украсата на дрехата на мъченика (или мъченицата) с кръст в ръка²⁴⁹. Достатъчно е да сравним публикуваните фрагменти със стенописите от края на XVI в.: върху източната стена на притвора в църквата „Рождество Христово“ в Арбанаси (1597)²⁵⁰, в църквата „Св. Петка“ във Вуково (1598)²⁵¹, част от стенописите в „Св. Стефан“ в Несебър²⁵² или някои изображения от третия слой в църквата на Драгалевския манастир²⁵³.

През 1990 г. беше публикувано едно доста подробно изследване както на целия скален комплекс, така и на стенописите, останали в пещерния Аладжа манастир край Варна²⁵⁴. Вече споменахме фрагментите от два живописни слоя в главната църква.